

A Critical Review of the Interpretation of Verse Three of Surah Al-Tahrim with Emphasis on Quran Chronology

Received: 2024/04/08
Accepted: 2024/07/01

10.22034/jksl.2024.450563.1337

Ali Saeedi *

Ayatollah Esmaeili**

20.1001.1.27833356.1403.5.3.2.4

Type of Article: Research

Abstract

Verse three of Surah Al-Tahrim reveals the secret of the Prophet Muhammad (PBUH) and its disclosure by some of his wives, with traditional accounts attributing the disclosure and the conspiracy to a matter of female jealousy. Understanding the nature of this secret and the associated conspiracy is of special importance, as it has been reduced to an issue of female jealousy on one hand, while on the other hand, both Sunni and Shia commentators have linked the revealed secret to the caliphates of Abu Bakr and Ali (AS), influenced by these narrations. In this article, narrations of the causes of revelation from Shia and Sunni sources, relating to female jealousy and the caliphates of Abu Bakr and Ali (AS), are categorized and evaluated. Then, using the method of Quran chronology and the descending sequence of Surah Al-Tahrim, along with its proximity to Surahs Al-Munafiqun, Al-Nur, Al-Ahzab, Al-Fath, and Al-Saff, it is argued that the truth behind the conspiracy and the disclosed secret in verse three relates to the Prophet's (PBUH) certain victory over the polytheists in the near future. Therefore, beyond the new interpretation of the disclosed secret under verse three, the method of chronology plays a crucial role in verifying the authenticity of the narrations of the causes of revelation, as the chronology of the surah clearly shows that the narrations of the causes of revelation were mistakenly attributed to verse three of Surah Al-Tahrim and incorrectly applied to it.

Keywords: Surah Al-Tahrim, Chronology, Conspiracy, Prophet's (PBUH) Victory, Narrations of Revelation Sequence.

How to cite:

saeedi, A., & Esmaeili, A. (2024). A critical reading of the interpretation of the third verse of Surah Tahirim based on the dating of the Qur'an. *Quran, Culture And Civilization*, 5 (3), 35 -54. doi: 10.22034/jksl.2024.450563.1337

* Instructor of Islamic Studies Department, Khatam Al-Anbia (PBUH) University, Tehran, Iran (Author Corresponding). alisaeidi5555@gmail.com

** Instructor of Islamic Studies Department, Khatam Al-Anbia (PBUH) University, Tehran, Iran.

بازخوانی انتقادی تفسیر آیه سوم سوره تحریم با تکیه بر تاریخ گذاری قرآن

علی سعیدی* آیت اله اسماعیلی** 10.22034/jksl.2024.450563.1337 20.1001.1.27833356.1403.5.3.2.4

دریافت: ۲۰-۰۱-۱۴۰۳

پذیرش: ۱۱-۰۴-۱۴۰۳

مقاله: پژوهشی

چکیده

آیه سوم سوره تحریم خبر از راز رسول خدا ﷺ و افشای آن توسط برخی همسران ایشان می‌دهد که اخبار سبب نزول، افشای آن راز و نوع توطئه را به‌عنوان یک مسئله، به حسادت زنانه تنزل داده است. کشف این راز و نوع توطئه از این زاویه دارای اهمیتی ویژه است؛ زیرا از یک سو راز افشاشده را به حسادت زنانه کاهش داده و از سوی دیگر، مفسران اهل تسنن و مکتب شیعه متأثر از این روایات، راز افشاشده را به خلافت ابوبکر و حضرت علی علیه السلام معطوف دانسته‌اند. در این مقاله، ابتدا اخبار سبب نزول از منابع و تفاسیر شیعه و اهل سنت ذیل حسادت زنانه و خلافت ابوبکر و حضرت علی علیه السلام دسته‌بندی و ارزیابی شده و آنگاه با استفاده از روش تاریخ‌گذاری سوره‌های قرآن و خط نزولی سوره تحریم و همجواری میانی آن با سوره‌های منافقون، نور، احزاب، فتح و صف، حقیقت توطئه و راز افشاشده در آیه سوم را مربوط به پیروزی قطعی پیامبر ﷺ در آینده نزدیک بر مشرکان دانسته است. بنابراین، گذشته از تبیین متفاوتی که از مفهوم راز افشاشده ذیل آیه سوم حاصل شد، روش تاریخ‌گذاری نقش مهمی در شناخت صحت و سقم روایات اسباب نزول ایفا کرد؛ زیرا تاریخ نزول این سوره به‌وضوح نشان می‌دهد که روایات اسباب نزول به غلط ذیل آیه سوم سوره تحریم آورده شده و بر آن منطبق گردیده است.

واژگان کلیدی: سوره تحریم، تاریخ‌گذاری، توطئه، پیروزی پیامبر ﷺ، روایات ترتیب نزول.

استناد به مقاله:

سعیدی، علی؛ و اسماعیلی، آیت اله. (۱۴۰۳). بازخوانی انتقادی تفسیر آیه سوم سوره تحریم با تکیه بر تاریخ گذاری قرآن. فصلنامه قرآن، فرهنگ و تمدن، ۵(۳)، ۵۴-۳۵. doi: 10.22034/jksl.2024.450563.1337

* مدرس گروه معارف اسلامی، دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا (ص)، تهران، ایران (نویسنده مسئول). alisaeidi555@gmail.com

* مدرس گروه معارف اسلامی، دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا (ص)، تهران، ایران.

۱. بیان مسئله

فرآیند توطئه‌آفرینی جمعی از مسلمانان مریض‌القلب علیه پیامبر ﷺ از صبغه تاریخی برخوردار است؛ به صورتی که نزول آیه «كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ» (انفال: ۳) در سال دوم هجرت، رهنمون بر این موضوع است که برخی از مسلمانان به جای مقابله با سپاه جنگی قریش، خواهان مقابله با کاروان تجاری دشمن بودند. سپس آیه «إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا» (احزاب: ۱۲) در سال پنجم هجرت، مؤید دیگری بر توطئه‌آفرینی این گروه است که وعده خدا و پیامبر ﷺ را به مثابه نیرنگ تلقی کردند. این فرآیند توطئه، در بازه زمانی سال‌های پنجم و ششم هجرت، به یک جریان سازمان‌یافته تبدیل شد که اثرات مخرب آن به خانه پیامبر ﷺ نیز نفوذ یافت. به همین دلیل افشای راز پیامبر ﷺ توسط برخی همسران ایشان ذیل آیه «وَإِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَلِمَهُ وَكَرَفَ بَعْضُهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ» (تحریم: ۳) اتفاق جدیدی قلمداد نمی‌شد؛ زیرا برخی از همسران مریض‌القلب پیامبر ﷺ با وجود اهمیت حفظ راز، تلاش کردند تا با افشای آن، مشکلات جدیدی برای پیامبر ﷺ و حکومت اسلامی ایجاد کنند. بلافاصله بعد از این افشا، خداوند پیامبر ﷺ را از این اتفاق ناگوار آگاه و آن دوزن را تهدید کرد که اگر به توطئه‌آفرینی‌های بیشتر متمایل باشند، به این معناست که به مقابله با خداوند و جبرئیل و صالح‌المؤمنین پرداخته‌اند؛ زیرا اینشان در برابر توطئه دشمنان، از استوارترین حامیان پیامبر ﷺ خواهند بود.

از طرفی تأثیر برخی روایات ساختگی شأن نزول ذیل آیه مزبور موجب شد که بیشتر مفسران، هم سوره را از انسجام سیاقی و مفهومی خارج بدانند و هم تفسیر صحیح آیات را وابسته به روایات شأن نزول بدانند (قمی، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۳۷۶؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۴۷۲)؛ در صورتی که پیامبر ﷺ یکی از معیارهای مهم تشخیص صحت و سقم روایات را موافقت یا مخالفت با قرآن اعلام کرده است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۶۹). در نتیجه نمی‌توان افشای راز و توطئه را به یک حسادت زنانه و قضیه خلافت فروکاست؛ تا بالتبع پیامبر ﷺ مترتب بر آن، مجبور باشد با باج‌دهی به تعدادی از زنان، برخی از خوراکی‌های حلال و زنان را بر خود حرام نماید. بنابراین با نگرش به اضطراب متنی و سندی روایات شأن نزول آیه سوم سوره تحریم و تأثیر این روایات بر منابع تفسیری، رسیدن به مفهوم صحیح آیه و کشف مراد الهی از آن، امری غیرممکن می‌کند. متأثر از این مقوله، نویسندگان پس از بررسی و ارزیابی این دسته از روایات، با تکیه بر تاریخ‌گذاری سوره‌ها و با روش توصیفی تحلیلی به تفسیری دست یافتند که می‌تواند مفهوم اصلی راز افشاشده را به مخاطب منتقل کند و او را به این مهم سوق دهد که تاریخ‌گذاری به‌عنوان رویکرد تاریخی، می‌تواند در کنار سایر رویکردهای تفسیری، نقش مهم و سازنده‌ای در کشف مفاهیم کانونی و تفسیری سوره تحریم ایفا کند. در ادامه تلاش می‌کنیم بر اساس این رویکرد، این سؤالات را در فرآیند پژوهش واکاوی کنیم و به پاسخی مناسب دست یابیم: ۱. منظور از توطئه و راز افشاشده به‌عنوان مفهوم کانونی سوره در آیه سوم سوره تحریم چیست؟ ۲. تاریخ‌گذاری چگونه می‌تواند، برخلاف روایات شأن نزول سوره، خواننده را به حقیقت راز افشاشده و توطئه راهنمایی کند؟

۱-۲. پیشینه تحقیق

تشتت نظرات تفسیری مفسران ذیل تفسیر راز افشاشده در آیه سوم، برخی از پژوهشگران را به پژوهش‌های جدیدی هدایت کرده است. از جمله این پژوهش‌ها عبارت است از: شاه‌سنایی و اسماعیلی‌زاده در مقاله «بازخوانی تفسیر راز افشاشده در آیه سوم سوره تحریم با تأکید بر سیاق و روایات تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام)» به این نتیجه رسیده‌اند که راز افشاشده کمترین ارتباطی با حسادت زنانه ندارد؛ بلکه خلافت حضرت علی (علیه‌السلام) راز افشاشده‌ای است که به دلایل نامشخص در تفاسیر شیعی قرن پنجم به بعد مغفول مانده است. خامه‌گر در مقاله

«ساختار و غرض سوره تحریم؛ کشف استدلالی با رویکرد جامع» با بررسی سیاقی سوره به این نتیجه رسیده است که توطئه و راز افشاشده، حکایت از سازمان‌دهی جریان اجتماعی توطئه بر ضد پیامبر ﷺ دارد. جان کلام اینکه نویسندگان مقاله نخست در پژوهش خود، برخلاف دیدگاه عمده مفسران و بدون ذکر دلایل روایی متقن، مسئله خلافت و راز افشاشده را معطوف به خلافت حضرت علی علیه السلام دانسته‌اند؛ در صورتی که خلافت آن حضرت از ابتدای رسالت امری مشهود بود و نیاز به کتمان نداشت. خامه‌گر نیز در مقاله خود، علی‌رغم تلاش ساختاری که منتج به کشف جریان اجتماعی توطئه بر ضد پیامبر صلی الله علیه و آله شده و سوره را از مظان حسادت زنانه خارج نموده، به راز افشاشده و عنوان توطئه کمترین اشاره‌ای نداشته است. در نتیجه نقطه قوت پژوهش پیش‌رو با رویکرد تاریخ‌گذاری، رسیدن به تاریخ دقیق یا تقریبی واحد نزول آیه سوم سوره تحریم است که برای تقریب به آن لازم است از آیات و سوره‌هایی که در گزارش این بستر یاری می‌کند، استفاده شود تا بر اساس قرائن حالی و مقالی، نقاب از چهره معنایی آیه برداشته شود و بتوان به تفسیر صحیح و روشن آن دست یافت.

۲. ارزیابی راز افشاشده در روایات فریقین

در منابع تفسیری اهل تسنن درباره سبب نزول آیه سوم و راز افشاشده مستتر در آن، اخبار پراکنده و متفاوتی نقل شده و عمده این گزارش‌ها به برخی از منابع تفسیری شیعه از قبیل تفسیر قمی و مجمع البیان نیز وارد شده است. ابتدا تفسیر راز افشاشده را از دیدگاه منابع اهل سنت بررسی می‌کنیم و بعد به سراغ آثار شیخ مفید خواهیم رفت که موضوع خلافت حضرت علی علیه السلام در آن منعکس شده است.

۱-۲. حسادت زنانه و راز افشاشده

به نقل دسته‌ای از روایات، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در منزل زینب دختر جحش بیشتر توقف می‌کرد؛ زیرا حضرت از شربتی که زینب برایش آماده کرده بود، می‌نوشید. این توقف طولانی باعث تشدید حسادت عایشه و حفصه علیه زینب و رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله شد. به همین دلیل عایشه با حفصه این‌گونه علیه پیامبر صلی الله علیه و آله قرار گذاشت که هنگامی که حضرت صلی الله علیه و آله به خانه هر کدام از آن دو داخل شود، پیشدستی کنند و بگویند: «از دهان شما بوی مغفیر می‌آید»، یا «مگر از آن خورده‌اید؟!». پیشدستی حفصه و عایشه علیه پیامبر صلی الله علیه و آله تأثیرگذار بود و آن بزرگوار قول داد که دیگر هرگز از آن شربت نخورد (طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۵۳۸؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۳، ص ۴۵).

در مقام نقد باید گفت صرف‌نظر از ملاحظه‌های سندی، دو اشکال عمده در این نقل وجود دارد که بدین شرح است: اضطراب متن و تعارض‌های درونی و مخالفت با ظواهر و سیاق آیات سوره.

۲-۲. تحریم برخی از همسران و راز افشاشده

در برخی از نقل‌ها آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله در روز نوبت حفصه در خانه او بود و ماریه قبطیه به‌عنوان یکی از کنیزان به او خدمت می‌کرد. حفصه به قصد خدمت به پدرش به خانه او رفت و در این اثنا پیامبر صلی الله علیه و آله با ماریه هم‌خواب شد. حفصه پس از آگاهی از این ماجرا، خشمناک و گریان، به این عمل پیامبر صلی الله علیه و آله معترض شد. سرانجام حضرت برای جبران اشتباه خود به حفصه قول داد که ماریه را بر خود حرام کند. آنگاه از حفصه خواست این تحریم را مانند سَرّی پیش خود امانت نگه دارد؛ اما حفصه بلافاصله راز را با عایشه در میان گذاشت. این داستان با تعبیر دیگری نیز نقل شده است و پیامبر صلی الله علیه و آله به جای حفصه، در روز نوبت عایشه، با ماریه هم‌بستر شد و سپس عایشه راز تحریم ماریه توسط پیامبر صلی الله علیه و آله را افشا کرد (نک: ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۹، ص ۳۴۵؛ طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۲۸، ص ۱۰۱؛ قمی، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۳۷۶).

این دیدگاه نیز ضمن برخوردار بودن از تعارض‌های درونی، به شرح زیر، با سیاق و ظواهر سوره تحریم هماهنگ نیست:

۱. فضایی که این اخبار ترسیم می‌کند، حسادت زنانه برخی از همسران پیامبر ﷺ به یکدیگر را حکایت می‌کند؛ در صورتی که سیاق سوره نشان از توطئه‌ای خطرناک علیه پیامبر ﷺ دارد و به خاطر انحراف قلوبشان، توبه را وظیفه ایشان می‌داند: «إِنْ تَوْبًا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا» (نک: طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، ص ۳۳۱)؛

۲. خداوند در مقابل این توطئه‌ها و استمرار بر آن توسط همسران خیانت‌کار، وعده تأیید پیامبر ﷺ و پشتیبانی محکم از ایشان را می‌دهد: «وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ». این وعده خود بهترین دلیل است که با تأکید بر خبط زنانه نبودن این ماجرا، توطئه‌ای خطرناک علیه پیامبر ﷺ در حال رخ‌نمایی است (نک: عسکری، ۱۳۹۰، صص ۲۶ - ۳۰).

۳-۲. خلافت ابوبکر و عمر و راز افشاشده

در برخی از نقل‌های اهل تسنن که به منابع تفسیری شیعه نیز وارد شده است، پیامبر ﷺ بعد از تحریم ماریه بر خود و جهت کسب رضایت بیشتر حفصه، خلافت ابوبکر و عمر بعد از خود را به او خبر داد و از او خواست این سر را افشا نکند؛ اما حفصه آن را فاش نمود (نک: سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۶، ص ۲۴۱).

این نظر نیز با سیاق کلی سوره تحریم مخالف است؛ زیرا با فرض پذیرش راز افشاشده و ارتباط آن با خلافت ابوبکر و عمر، چرا باید افشای آن با واکنش شدید خداوند همراه باشد و به مثابه مقابله با پروردگار محسوب شود؟ به همین دلیل برخی از مفسران اهل سنت همچون ملاحویش، با اشاره به گوشه‌ای از موارد تعارض این اخبار، آن‌ها را دارای تضارب و اختلاف دانسته‌اند و از این رو، آن‌ها را موضوع یا محرّف شمرده و فقط به روایت دسته اول مشتمل بر حسادت زنانه، به خاطر نقل در صحیحین، اعتماد می‌کنند (ملاحویش آل غازی، ۱۳۸۲، ج ۶، صص ۲۳۱ - ۲۳۲).

۴-۲. خلافت حضرت علی علیه السلام و راز افشاشده

برخی از محققان شیعه متأثر از شیخ مفید، شأن نزول آیه سوم سوره تحریم را به خلافت حضرت علی علیه السلام معطوف دانسته‌اند که به دلایل نامشخص، بعد از قرن ششم هجری در منابع تفسیری شیعه از آن غفلت شده است (شاه‌سنایی و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۱۱). در این روایات، منظور از راز، دستور الهی بر جانشینی علی علیه السلام و کنار گذاشتن ایشان از این مقام الهی از طریق غلبه بر اوست (نک: مفید، ۱۴۱۳، ص ۷۹). همچنین از دیدگاه این محققان، نکته قابل توجه و مغفول در برخی از تفاسیر فریقین، ارتباط راز مذکور با جمله «صالح المؤمنین» است (شاه‌سنایی و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۱۱). با استناد به ادله فریقین، مصداق عبارت قرآنی مذکور حضرت علی علیه السلام است؛ لذا وجه مشترک فریقین در بیان مصداق «صالح المؤمنین» علی علیه السلام است (ابن مردویه، ۱۴۲۴، ص ۳۳۶؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵، ج ۴۲، ص ۳۶۲؛ سید مرتضی، ۱۴۳۱، ج ۳، ص ۴۰۳؛ حسکانی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۳۴۶).

همان‌طور که از نظر گذشت، اگرچه بر اساس ادله فریقین مصداق عبارت قرآنی «صالح المؤمنین» در آیه چهارم سوره تحریم حضرت علی علیه السلام است، نمی‌توان با استناد به آن و روایات منقول از شیخ مفید، راز افشاشده را به خلافت علی علیه السلام تعبیر نمود؛ زیرا:

۱. شأن نزول مزبور در هیچ‌یک از کتاب‌های معتبر روایی شیعه همچون کتاب کافی نقل نشده و نقل آن مربوط به کتاب‌های کلامی شیخ مفید است؛ زیرا شیخ مفید کتاب المسائل العکبریة را در مباحث عقیدتی، ذیل سؤالات حاجب ابواللیث بن سراج به نگارش درآورده است (مفید، ۱۴۱۳، ص ۲۵).

۲. با توجه به این مهم که طبرسی در تفسیر آیات، از روایات اهل سنت و امامیه و اقوال مفسران فراوان استفاده کرده^۱ و نقد روایات سبب نزول نیز بیشتر مورد توجه اوست، بعید می‌نماید در صورت برخوردار نبودن روایت شیخ مفید از ارزش سندی و محتوایی، طبرسی در تفسیر خود از آن استفاده کند.

۳. طرفداران این دیدگاه، راز افشاشده در آیه سوم را با توجه به عبارت «صالح المؤمنین»، به ولایت علی علیه السلام منحصر کرده و در تأیید این برداشت تفسیری، خداوند و جبرئیل و ملائکه را نیز در مقابل آن دوزن از حامیان پیامبر صلی الله علیه و آله و ولایت علی علیه السلام قلمداد نموده‌اند. از طرفی چون افشای آن راز باعث پایمال شدن حق ولایت علی علیه السلام گردید، ایشان را نیز در کنار خداوند و جبرئیل در مقابل آن دوزن مجبور به صف‌آرایی کرد (شاهسنایی و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۱۲)؛ در صورتی که خداوند و جبرئیل و ملائکه در طول رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله از مهم‌ترین حامیان ایشان بودند و این حمایت را نمی‌توان فقط در حوادث اواخر سال پنجم هجرت و مترتب بر خلافت علی علیه السلام محصور دانست. همچنین «صالح المؤمنین» در کنار خداوند و ملائکه از استوارترین حامیان رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله محسوب می‌شدند و اگر رسالت ایشان از حمایت آن‌ها برخوردار نبود، هرگز کمترین موفقیتی را کسب نمی‌کرد؛ همان‌طور که پیامبر صلی الله علیه و آله در بحبوحه جنگ بدر فرمود: «اللهم أنجز لي ما وعدتني. اللهم إن تهلك هذه العصابة لا نعبُد في الأرض» (فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۲۷۰).

۴. ذکر عبارت «صالح المؤمنین» بعد از خداوند و جبرئیل و ملائکه در آیه چهارم، یادآور لطف خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله در حوادث گوناگون است. به‌عنوان مثال زمانی که برخی از مریض‌القلب‌ها متأثر از فراق‌کنی منافقان و برخلاف اراده خداوند و پیامبر صلی الله علیه و آله، خواستار مقابله با کاروان تجاری بودند، در کوران آن فشارها، لطف خداوند در آیه «إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ» (انفال: ۹) با ارسال هزار فرشته شامل پیامبر صلی الله علیه و آله گردید؛ در حالی که رهبری گروه‌های هزارنفره آنان به عهده فرشتگان بزرگی همچون جبرئیل و میکائیل و اسرافیل بود (واقعی، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۵۷). بنابراین این یادآوری، دلگرمی و قوت قلبی برای پیامبر صلی الله علیه و آله شد که در ادامه مسیر رسالت نگران توطئه‌های جدید منافقان و مریض‌القلب‌ها در هنگامه نزول سوره تحریم نباشد؛ زیرا خداوند همچون گذشته، فرشتگان و مؤمنان فداکاری همچون «صالح المؤمنین» را به یاری او فرا می‌خواند و از بروز توطئه جدید نیز جلوگیری می‌کند و پیروزی قطعی در آینده قریب از آن حکومت اسلامی خواهد بود (نک: طبرسی، ۱۳۷۳، ج ۴، ص ۸۰۷).

۵. مستدل نبودن دیدگاه‌ها ذیل راز افشاشده، پاره‌ای از مفسران را به این مفهوم رهنمون کرد که به راز افشاشده اشاره‌ای نکنند و بعد از نقل بعضی از اخبار درباره راز، آن‌ها را بسیار سبک بشمارند. به عقیده آنان این اخبار از بین‌برنده دغدغه خاطر و اقتناع‌کننده نیست؛ در نتیجه در تفسیر خود هیچ اشاره‌ای به اینکه آن راز چه بود، نکرده و علم آن را به خدا واگذار نموده‌اند (قرشی، ۱۳۷۷، ج ۱۱، صص ۲۳۱-۲۳۲).

۶. از آنجا که بر اساس رویکرد تاریخ‌گذاری قرآن، هر کلام بدون لحاظ قرائنش به درستی و روشنی فهمیده نمی‌شود و نزول واحدهای وحی به اقتضای شرایط و حوادث قابل فهم است، می‌توان تحریف روایات اسباب نزول سوره تحریم و دخل و تصرف در آن را نتیجه گرفت؛ زیرا تردیدی نیست که با توجه به بررسی‌های به‌عمل آمده، روایات اسباب نزول این سوره، یکسر معتبر و خالی از دخل و تصرف نیست و مفسران صحابه و تابعان بدون آنکه این روایات دلالت بر اسباب نزول آیه سوم داشته باشد، آن‌ها را به مفهوم سرّ در آیه سوم انطباق داده‌اند (نک: طباطبایی، ۱۳۶۱، ص ۱۲۰).

۱. به نحوی که محمد حسین ذهبی از وی تمجید کرده و می‌گوید: «حق این است که طبرسی در عقیده خود افراطی نیست؛ بدان‌گونه که بسیاری از علمای امامیه بوده‌اند» (۱۳۹۶، ج ۲، ص ۱۰۴-۱۰۵)

۲. خداوند آنچه را به من وعده نمودی عملی بگردان که اگر این گروه مؤمن از بین بروند، کسی در روی زمین تو را عبادت نخواهد کرد.

۳. تاریخ‌گذاری

تاریخ‌گذاری به دانش تعیین تاریخ رویدادهای تاریخی قرآن تعریف می‌شود؛ یعنی باید هر آیه و سوره قرآن با توجه به بافت مکانی و زمانی نزول و رخدادهای اجتماعی و روان‌شناختی مخاطبان آن بررسی شود (نک: نکونام، ۱۳۸۸، ص ۲). بنابراین وجه ارتباط تاریخ‌گذاری با قرآن در این است که این کتاب آسمانی به تدریج طی حدود ۲۳ سال بر پیامبر ﷺ نازل شده است؛ یعنی در هر نوبت از نزول، یک سوره تمام یا واحدی از یک سوره بر پیامبر ﷺ وحی می‌شد (نکونام، ۱۳۸۰، ص ۳۰). می‌توان گفت زمینه پیدایش ترتیب نزول سوره‌ها، برخلاف سایر کتب آسمانی، منبعث از نزول تدریجی قرآن است (سیوطی، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۹۴). بر این اساس، هدف از تفسیر تاریخی شناخت تاریخ و ترتیب نزول آیات و سوره‌های قرآن است؛ به همین دلیل باید منظور از تاریخ‌گذاری سوره‌ها را تفسیر تاریخی ذیل مفاهیم روایات ترتیب نزول، سبب نزول، فضای نزول و قرائن بیرونی آن دانست.

۳-۱. تاریخ‌گذاری سوره تحریم

بر اساس تاریخ‌گذاری سوره‌ها، سوره تحریم بعد از سوره‌های منافقون و نور و احزاب نازل شد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۵۶۰؛ ملاحویش آغازی، ۱۳۸۲ق، ج ۶، ص ۲۳۱). دروزه با استناد به زمان‌دار بودن آیات سوره منافقون و انسجام سیاقی آن، زمان نزول سوره را با توجه به اینکه در بازگشت از جنگ بنی‌مصطلق بود، قبل از سوره احزاب دانسته است (دروزه، ۱۴۲۱ق، ج ۸، ص ۴۵۷). واقدی نیز به دلیل اتفاق نظر همگان مبنی بر وجود آیات جنگ احزاب و حوادث مربوط به جنگ بنی‌قریظه و وقوع این دو واقعه در سال پنجم هجری (واقدی، ۱۳۶۹، صص ۳۲۹-۳۷۵)، نزول سوره احزاب را معطوف به همین بازه زمانی و کمی بعد از سوره منافقون و نور دانسته است. بر این اساس، توالی خطی سیر نزول سوره تحریم با سوره‌های منافقون، احزاب، نور، فتح و صف را می‌توان این‌گونه تشریح کرد که اشتغال سوره منافقون بر تصمیم منافقان جهت اخراج پیامبر ﷺ از مدینه، دلالت بر نزول این سوره قبل از سوره نور دارد. سپس وقوع اتفاقاتی از قبیل جنگ بنی‌مصطلق و جاماندن یکی از همسران پیامبر ﷺ در بازگشت از این جنگ که توطئه افک بر علیه او را در پی داشت، منتج به نزول سوره نور گردید. سوره نور پس از محکوم کردن جریان افک، به مقایسه مؤمنان حقیقی با کفار پرداخته و برخی از همسران مریض‌القلب پیامبر ﷺ را از ارتباط با منافقان برحذر می‌دارد. در میانه سال پنجم هجرت، سوره احزاب بعد از سوره نور نازل شد و از آیه ۲۸ به بعد، معضلات اجتماعی جامعه اسلامی را با مقایسه دو گروه از خانواده پیامبر ﷺ با ویژگی‌های متفاوت به نمایش گذاشت: گروهی که از تبریج و خودنمایی و خروج کمتر از منزل نهی شدند تا از جریان سازمان‌یافته نفاق و توطئه‌های آن دور باشند و گروه دوم از اهل بیت پیامبر ﷺ که آنان را پاک و به دور از هرگونه پلیدی توصیف نمود. مصداق بارز این گروه با توجه گزاره‌های روایی، حضرت زهرا علیها السلام و صالح المؤمنین هستند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۵۶۰؛ طوسی، بی تا، ج ۸، ص ۳۴۱).

در ادامه، نزول سوره تحریم بین سال‌های پنجم و ششم هجرت، با تهدید همسران مریض‌القلب پیامبر ﷺ به طلاق و عتاب شدید (نک: طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۶۱۲-۶۱۳) رهنمون این معنا گردید که جریان سازمان‌یافته توطئه و گرایش برخی از همسران پیامبر ﷺ به فرافکنی‌های منافقان، تا آن بازه زمانی همچنان ادامه داشته است؛ به صورتی که آن‌ها تلاش می‌کردند اسرار خانه پیامبر ﷺ را به جهت نفاق و دشمنان حکومت اسلامی منتقل کنند. بعد از سوره تحریم، سوره فتح در مدینه به‌عنوان بیست و سومین یا بیست و پنجمین سوره نازل شده محسوب می‌شود (زرکشی، ۱۴۲۲ق، ص ۲۵۱) که بلافاصله بعد از آن، سوره‌های صف و توبه بر پیامبر ﷺ نازل گردید.

۲-۳. الگوی مفهومی سوره تحریم و سوره‌های همجوار آن بر اساس رویکرد تاریخ‌گذاری قرآن

در شکل بالا تلاش شد بر اساس ترتیب نزول سوره تحریم و سوره‌های همجوار آن، مدل جدیدی از افشای راز پیامبر ﷺ توسط همسران مریض‌القلب ایشان در آیه سوم سوره تحریم ترسیم شود. می‌توان گفت فتنه‌انگیزی منافقان در سال پنجم هجرت تا میانه آن در بازه زمانی نزول سوره‌های منافقون و نور و احزاب، تأثیر عمیقی بر مشی رفتاری و گفتاری برخی از همسران پیامبر ﷺ داشت؛ به صورتی که برخی از همسران مریض‌القلب ایشان متأثر از این جریان سازمان‌یافته و بی‌تفاوت به منزلت پیامبر ﷺ و جنبه رسالی ایشان، مهم‌ترین اخبار و اسرار پیامبر ﷺ را افشا کردند که افشای خبر پیروزی حضرت بر مشرکان و فتح مکه، یکی از مهم‌ترین این افشاگری‌ها بود.

۴. نفاق در سوره منافقون

سوره منافقون نقطه عطف شناخت مفهوم تفسیری راز در آیه سوم است؛ زیرا با توجه به گزارش مورخان، در شعبان سال پنجم هجری و در راه بازگشت از جنگ بنی‌مصطلق، چند ماه قبل از جنگ احزاب نازل شد (ابن‌سعد، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۴۸-۵۰؛ واقدی، ۱۳۶۹ق، ص ۳۰۹-۳۱۵؛ مسعودی، ۱۳۶۵ق، ص ۲۲۷-۲۲۸). مفهوم کانونی این سوره ذیل آیات ۵ تا ۸، به منافقان و تقابل آن‌ها با پیامبر ﷺ و تهدید به اخراج ایشان از مدینه اشاره دارد؛ گروهی که دوگانگی و طراحی توطئه از ویژگی‌های رفتاری و عملی آنان بود و این کنش منفی صبغه تاریخی داشت (نک: سعیدی، ۱۳۹۹، ص ۲۱۲). می‌توان گفت جریان نفاق به سرکردگی عبدالله ابن‌ابی در سال پنجم هجری از نیرو و قدرت بالایی برخوردار بود و تصمیم به اخراج پیامبر ﷺ از مدینه بعد از بازگشت از جنگ بنی‌مصطلق داشت که سوره منافقون در افشای توطئه او نازل شد. در این اثنا، گروهی از مریض‌القلب‌ها که به دلیل ضعف ایمان، مشی رفتاری و عملی نزدیکی با منافقان داشتند،

عبدالله ابن ابی را تشویق کردند تا نزد پیامبر ﷺ برود و طلب استغفار کند؛ اما با پاسخ منفی او مواجه شدند (ابن عطیه، ۱۴۲۲ق، ج ۵، ص ۳۱۳-۳۱۵؛ واحدی، ۱۳۸۳ق، ص ۲۲۸-۲۲۹).

۵. نفاق در سوره نور

با توجه به اینکه سوره نور پس از جنگ بنی مصطلق در شعبان سال پنجم هجرت و با توجه به آیات حفر خندق (احزاب: ۹-۲۶) در آستانه جنگ احزاب نازل شد، از دو موضوع متناسب با این دو حادثه شامل تهمت و افک و مقایسه بین دو گروه مؤمن و غیر مؤمن تشکیل شده است. شرح این تقسیم بندی به قرار زیر است:

الف) آیات ۱۱ تا ۱۸ سوره نور دال بر حادثه ای است که توسط منافقان طراحی شد. طبق گزارش های تاریخی، عایشه در جنگ بنی مصطلق همراه پیامبر ﷺ بود که در مسیر بازگشت به مدینه از سپاه اسلام جا ماند و همین موضوع مستمسک منافقان جهت تهمت به او و برخی از همسران پیامبر ﷺ شد. سپس سوره نور در برائت عایشه و برخی از همسران از ناپاکی و عتاب سخت شایعه سازان نازل شد (نک: مقاتل بن سلیمان، ۱۴۲۳ق، ج ۳، ص ۱۸۹؛ واقدی، ۱۳۶۹ق، ص ۳۲۳؛ مسعودی، ۱۳۶۵ق، ص ۲۲۸؛ یعقوبی، بی تا، ج ۵، ص ۵۳).

ب) اگرچه آیات ۶۲ و ۶۳ به موضوع حفر خندق دلالت دارد، معیار ایمان را منوط به پیروی از خدا و پیامبر ﷺ می داند. بر اساس شرایط زمانی عصر نزول این سوره که پس از بازگشت از جنگ بنی مصطلق و همزمان با آمادگی پیامبر ﷺ با حفر خندق جهت مقابله با لشکر کفر در جنگ احزاب بود، عده ای از مؤمنان در کنار پیامبر ﷺ در حفر خندق تا پای جان ایستادگی کردند و تصمیم و اراده خود را منوط به اذن آن بزرگوار دانستند. این آیات در مقابل از گروهی یاد می کند که به دلیل ضعف ایمان و پیروی از منافقان، به شدت در آیات ۴۷ تا ۵۳ همین سوره مذمت شدند. این گروه سعی کردند به هر بهانه ای، پیامبر ﷺ را در حفر خندق رها و از معرکه جنگ احزاب فرار کنند. به همین دلیل خداوند به آنان خطاب کرد که پنهانی از کار فرار نکنید؛ چراکه خداوند کم کاری و تخلفات شما از فرمان پیامبر ﷺ را می داند (نک: ثعالبی، ۱۴۰۸ق، ج ۴، ص ۲۰۱؛ ابن اثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۲، ص ۱۷۹؛ شمس شامی، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۳۷۰؛ عنایه، ۱۴۱۱ق، ص ۲۹۲).

۶. نفاق در سوره احزاب

جریان خزنده نفاق بعد از بازگشت مسلمانان از جنگ بنی مصطلق تلاش کرد تا در جنگ احزاب با عملیات روانی، مؤمنان را نسبت به وعده نصرت الهی و نبوت پیامبر ﷺ دلسرد کند. آن ها به بهانه بی حفاظ بودن خانه هایشان، اجازه معاف شدن از جنگ توسط پیامبر ﷺ را خواستار شدند (احزاب: ۹-۲۴). در این میان، تقابل رفتاری دو گروه از مسلمانان در سپاه پیامبر ﷺ را می توان این گونه توضیح داد که گروه اول یا مریض القلب ها در روزهای سخت جنگ احزاب، مضطرب و لرزان بودند. آن ها یکدیگر را به ترک صحنه جنگ می خواندند و از ترس مرگ به فکر شکستن پیمان های خود با پیامبر ﷺ و مترصد برگشت به عصر جاهلی بودند. برخلاف گروه مزبور، عده ای با دیدن ائتلاف بزرگ جریان شرک، در تأیید وعده های پیامبر ﷺ راسخ تر شدند و با دل و جان، خود را برای شهادت در راه دین و پیامبر ﷺ آماده ساختند. در پایان این معرکه هولناک، خداوند به پاس صداقت و فداکاری های صالح المؤمنین و گروهی از مؤمنان راستین، با سپاهی از فرشتگان و طوفان شدید، موجبات شکست سخت دشمن را فراهم کرد و مؤمنان را از این مهلکه هولناک نجات داد (احزاب: ۹-۲۵).

در ارتباط با همسران پیامبر ﷺ نیز باید گفت که خداوند در آیه ۶ سوره احزاب با مطرح کردن جایگاه مادری زنان آن حضرت قصد داشت با کنش اقناعی و تشویق، همسران پیامبر ﷺ را از نزدیک شدن به جبهه نفاق بازدارد. سپس با نادیده انگاشتن نواهی الهی توسط این عده از همسران، آنان را به شدت عتاب کرد و در ادامه نیز آنان را به دلیل زیاده خواهی برای کسب غنایم بیشتر از جنگ بنی قریظه، به گزینش بین دنیا و طلاق یا انتخاب پیامبر ﷺ مخیر نمود. این آیات به آنان هشدار داد که با انتخاب خوب و بد به دو برابر پاداش یا عذاب گرفتار

خواهند شد و به همین دلیل باید سخت مراقب اعمال خود باشند (احزاب: ۲۸-۳۱). در پایان با خطاب دوباره به همسران از آنان می‌خواهد که از تبرّج و خودنمایی پرهیز کنند (احزاب: ۳۳) و برای دوری گزیدن از جریان سازمان‌یافته نفاق، کمتر در جامعه حاضر شوند و بیشتر در خانه بمانند (احزاب: ۵۱).

۷. نفاق در سوره تحریم

نفاق در سوره تحریم، ادامه رویکرد روبه‌رشد آن در سوره احزاب است؛ زیرا همان‌طور که در سوره احزاب اشاره شد، منافقان تلاش کردند در ائتلاف با یهودیان مدینه و مشرکان قریش در جنگ احزاب و بنی‌قریظه، از همه اهرم‌ها جهت کنترل و نابودی پیامبر ﷺ استفاده کنند. در نتیجه برون‌داد این فرافکنی و تلاش‌ها منجر به نزدیکی بعضی از همسران پیامبر ﷺ به جریان فکری دوگانه منافقان شد. سپس در هنگامه نزول سوره تحریم در آخر سال پنجم هجرت، خداوند این همسران خطاکار را به طلاق و عذاب اخروی مضاعف تهدید نمود. به همین دلیل در ادامه نزول سوره تحریم، منافقان تلاش کردند بعد از پیروزی مؤمنان در جنگ احزاب، نزدیکی عقیدتی و سیاسی خود را با برخی از همسران حفظ کنند تا از اخبار و اسرار خانه پیامبر ﷺ بی‌نصیب نمانند و بتوانند از آن در جریانات و اتفاقات در آینده حکومت اسلامی جهت نقش‌آفرینی خود استفاده کنند. در این راستا سوره تحریم در قالب تمثیل و هشدار و انداز نازل شد (دروزه، ۱۴۲۱ق، ج ۸، ص ۵۲۱) تا با عتاب شدید همسران خطاکار، پیامبر ﷺ را در طلاق آنان مجاز بداند (تحریم: ۱-۲).

۱-۷. راز افشاشده در سوره تحریم

منظور از راز افشاشده در آیه سوم سوره تحریم، وعده خداوند به پیروزی قطعی پیامبر ﷺ بر مشرکان در آینده نزدیک بود؛ زیرا جبهه نفاق در ارتباط با برخی از همسران مریض‌القلب پیامبر ﷺ در هنگامه نزول سوره تحریم، تمام تمرکز خود را به کسب آگاهی از اسرار و اخبار خانه ایشان معطوف کرده بود. به همین دلیل پیامبر ﷺ پس از پشت سرگرداندن جنگ سخت احزاب و به تأسی از وحی، لازم دانست که برای آرام کردن فضای عمومی جامعه مدنی و امیدوار نمودن مؤمنان، آنان را به خبری مهم و حیاتی بشارت دهد. این خبری نویدبخش آرامش و صلح در شبه‌جزیره عربستان بود؛ زیرا با رخداد چندین جنگ سخت و طاقت‌فرسا که منجر به تلفات شدید مادی و انسانی بر مؤمنان شد، نیاز به یک انرژی و بشارت تازه بود، تا ضمن امیدوار کردن مؤمنان نسبت به وعده‌های الهی در پیروزی اسلام بر همه ادیان و مشرکان، آرامش را نیز به سطح عمومی جامعه تزریق کند. در ادامه و بر اساس ادله تاریخ‌گذاری که محصول آیات زمان‌دار، روایات ترتیب نزول، فضای اجتماعی و روان‌شناختی نزول سوره‌ها و بافت و سیاق درونی آن‌هاست، سعی می‌کنیم گزارش این پیروزی قطعی را در سوره‌های فتح و صف واکاوی واکاوی کنیم.

۸. تاریخ‌گذاری سوره فتح

روایات متعددی به‌صراحت، از نزول سوره فتح در سفر بازگشت پیامبر ﷺ از صلح حدیبیه به مدینه یاد می‌کند. در روایتی آمده است وقتی پیامبر ﷺ از حدیبیه در بیست کیلومتری مکه به مدینه می‌آمد، مرکبش سنگین شد و از حرکت بازایستاد. در همین حال، چهره مبارک ایشان غرق سرور و شادمانی بی‌سابقه‌ای شد و فرمود: «هم‌اکنون آیات سوره فتح بر من نازل شد» (نک: واحدی، ۱۴۱۱ق، ص ۳۹۷؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۱۶۷). مقاتل بن سلیمان نیز نزول سوره فتح را بعد از سوره نور می‌داند (شهرستانی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۱۲۸). بنابراین با توجه به قرائن آیات زمان‌دار و ترتیب نزول که نزول سوره نور را قبل از احزاب و تحریم دانسته است، می‌توان نتیجه گرفت که سوره فتح بعد از سوره‌های نور و احزاب و تحریم قرار دارد.

۸-۱. فتح مبین

با توجه به نزول سوره فتح بعد از سوره تحریم، آیات «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا * لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَتُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا * وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا» (فتح: ۱-۳) به عنوان مطلع مقدماتی محتوای سوره فتح، نشان می‌دهد که ذکر معاهده صلح حدیبیه، دارویی جهت شفای قلب‌های بیمار و سست مریض‌القلب‌ها بود؛ زیرا فرآیند این صلح منجر به فتح مکه شد؛ تا آنجا که بدون این صلح عظیم هیچ پیشامد مثبتی از قبیل برقراری صلح و امنیت و گسترش روزافزون اسلام و مهم‌تر از آن، فتح مکه نصیب حکومت اسلامی نمی‌شد (نک: طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۱۹، ص ۳۱۸-۳۱۹). بنابراین روح و مضمون آیات، تسلیت و آرامش به عده‌ای از مریض‌القلب‌های معترض بود که از این صلح ناراحت نباشند؛ بلکه صلح مزبور فتحی آشکار و مبین بود که فتح مکه را به عنوان نصرت و پیروزی اصلی نصیب مسلمانان می‌کرد (دروزه، ۱۴۲۱ق، ج ۸، ص ۵۷۸).

۸-۲. نفاق در سوره فتح

آیات ۱۱ و ۱۲ سوره فتح دلیلی بر تکرار عمل شنیع منافقان و برخی از مسلمانان است که به بهانه تنها ماندن خانواده خود در مدینه، از دستور پیامبر ﷺ مبنی بر زیارت خانه خدا در سال ششم هجرت تخلف ورزیدند (نک: بغوی، ۱۴۲۰ق، ج ۴، ص ۲۴۴). بنابراین سیاق مفهومی آیات سوره فتح، این معنا را نشان می‌دهد که جریان نفاق و مریض‌القلب‌ها در آن بازه زمانی سعی کردند با متشنج نمودن اوضاع اجتماعی، تا حد ممکن مانع از تحقق سفر زیارتی پیامبر ﷺ به مکه شوند. به همین دلیل مشرکان علی‌رغم اینکه پیامبر ﷺ با ۱۴۰۰ تا ۱۸۰۰ نفر (واقفی، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۵۷۴؛ ابن سعد، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۹۵) و بدون سلاح جنگی عازم انجام این سفر شد، از ورود ایشان به مکه ممانعت کردند. بنابراین مشرکان به دلیل آگاهی از راز افشاشده پیامبر ﷺ مبنی بر پیروزی نهایی آن حضرت در شبه جزیره، از ورود ایشان و زائران به مکه در سال ششم هجرت جلوگیری کردند.

۸-۳. ذنب در سوره فتح

یکی از مفاد صلح حدیبیه جلوگیری از ورود پیامبر ﷺ و مؤمنان به مکه برای زیارت خانه خدا بود. این موضوع مستمسک عده‌ای از مریض‌القلب‌ها و منافقان و یهود جهت طرح این مطلب شد که محمد سیاست حکمرانی ندارد و مقصر اصلی این واقعه محسوب می‌شود؛ در صورتی که بررسی آیه دوم سوره فتح با کمک قرائن تاریخ‌گذاری و به شرح زیر، ردی بر این سخن است:

الف) ذنب یک معنای نسبی دارد که دیدگاه‌ها درباره آن ممکن است کاملاً مختلف باشد. چه بسا کرداری در نظر فرد یا گروهی جرم و گناه محسوب شود؛ در حالی که همان کردار در نظر فرد یا گروهی دیگر کاملاً یک کردار مطلوب به شمار رود و چه بسا کردار و رفتاری از شخص ستمکار مطلوب باشد؛ ولی همان کردار از شخصی دیگر نامطلوب و مذموم شمرده شود.

ب) تصور اینکه ذنب به معنای مخالفت با تکلیف الزامی الهی است که کیفر به دنبال دارد، کاملاً بی‌پایه است؛ بلکه حقیقت جرم و گناه و عصیان و طغیان، قانون‌شکنی است؛ اما قانون چه کسی؟ قانون خدا یا قانون غیر خدا؟ از طرفی چگونه می‌توان پیروزی را علت مغفرت دانست. ظاهر آیه می‌رساند که هدف از چنین فتحی آن بود که خدا گناهان متقدم و متأخر پیامبر ﷺ را ببخشد؛ ولی غفران ذنب در صورتی می‌تواند هدف و غایت شمرده شود که رابطه‌ای میان آن دو باشد. در صورتی که به حسب ظاهر میان فتح و غفران چنین رابطه‌ای وجود ندارد؛ زیرا موفقیت پیامبر ﷺ و چیرگی او بر دشمن می‌تواند مایه نشر و گسترش اسلام یا شهرت و بلندآوازی ایشان شود، نه مایه بخشوده شدن گناهان و تقصیر ایشان در سیاست حکمرانی.

ج) بیان این رابطه و اینکه چگونه پیروزی سبب شد خدا گناهان او را ببخشد، کلید فهم آیه است. هرگاه مقصود از ذنب گناه شرعی و مخالفت با امر الهی باشد، چنین مغفرتی نمی‌تواند هدف پیروزی پیامبر ﷺ و غایت آن قرار گیرد؛ زیرا هیچ‌گونه رابطه منطقی میان آن دو نیست و در این صورت، مفهوم آیه به صورت مبهم درمی‌آید. چگونه پیروز شدن در جنگ می‌تواند سبب آموزش گناهان گذشته و آینده پیامبر ﷺ شود؟ بنابراین منظور از «ذنب» گام برداشتن پیامبر ﷺ برخلاف مشرکان قریش است که از نخستین لحظه دعوت خود، برخلاف روش نیاکان آنان گام برداشت و راه و روش آنان و خدایان دروغین‌شان را نکوهش نمود و سرانجام آیین او مایه تفرقه و دودستگی گردید. از این جهت وی در نظر آنان مجرم و خلاف‌کار شمرده شد. لذا سران قریش در دیدار خود با ابوطالب به‌عنوان شکایت گفتند: «برادرزاده تو به خدایان ما ناسزا گفته و آیین ما را به زشتی یاد کرده و افکار و عقاید ما را باطل و نیاکان ما را گمراه قلمداد کرده است. یا او را از این کار بازدار، یا حمایت خود را از او بردار» (ابن‌هشام، ۱۳۷۵ق، ج ۱، ص ۲۶۵). بنابراین با تکیه بر استدلال‌های یادشده به این تفسیر می‌رسیم که «ذنب» به سایه شوم ناآرامی‌ها و اتهامات و جنگ اشاره دارد. علامه طباطبایی نیز در تفسیر این آیه آورده است:

لام در کلمه «لِیَغْفِرَ» به طوری که از ظاهر عبارت برمی‌آید، لام تعلیل است... و غرض از این «فتح مبین» آموزش پیامبر ﷺ نسبت به گناهان گذشته و آینده نیست؛ چراکه هیچ رابطه‌ای بین صلح حدیبیه با آموزش گناهان نیست و هیچ معنای معقولی برای تعلیل آن فتح به مغفرت به ذهن نمی‌رسد (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۱۸، ص ۳۹).

۹. مفهوم کلی سوره صف

با توجه به روابط و مناسبات حاکم بر آیات سوره صف که بعد از سوره فتح نازل شده است، ارتباط بین آیات آن در پرتو یک غرض واحد (نک: خامه گر، ۱۳۸۶، ص ۱۶)، شکل منطقی و قابل قبول به خود می‌گیرد و این ارتباط مؤمنان را برای جهاد در راه خدا ترغیب و تحریک می‌کند (زحیلی، ۱۴۱۱ق، ج ۲۸، ص ۱۵۸؛ ابن‌کثیر، ۱۴۱۹ق، ج ۸، ص ۱۳۲؛ شحاته، ۱۹۸۶م، ج ۲، ص ۲۷۷؛ ابن‌عاشور، ۱۴۲۰ق، ج ۲۸، ص ۱۵۵). در این اثنا، مریض‌القلب‌ها و منافقان در سوره مزبور، همچون سوره‌های منافقون، نور، احزاب، تحریم و فتح، برخلاف ادعاهای خویش مبنی بر حمایت از پیامبر ﷺ، کمترین فرمان‌پذیری از ایشان نداشتند. به همین دلیل سوره صف در سرزنش و توبیخ کسانی که گفتارشان با کردارشان مطابقت ندارد می‌فرماید: «شما نیز همچون بنی اسرائیل، دائم در حال آزار رساندن به پیامبر هستید» (صف: ۲-۳). بنابراین مفهوم کانونی سوره صف ترغیب مؤمنان به جهاد در راه خدا جهت فتح مکه است و به همین دلیل با توبیخ مریض‌القلب‌ها و منافقان از آنان می‌خواهد که به وعده پیروزی دین خداوند نسبت به سایر ادیان و مشرکان ایمان داشته باشند و بدانند که این دین برخلاف میل باطنی کفار و اهل کتاب، نوری فراگیر و درخشان است (صف: ۳-۶).

۹-۱. نبوت پیامبر خاتم ﷺ

در تورات و انجیل، تعبیرهای گوناگونی مبنی بر بشارت ظهور پیامبر بزرگی به نام احمد دیده می‌شود که نشانه‌های او جز بر پیامبر ﷺ تطبیق نمی‌کند. می‌توان گفت نام مقدس «احمد» نامی بین‌ادیانی است که ختم ادیان را در رسالت پیامبر ﷺ می‌داند. در این راستا سوره صف به موضوع نبوت پیامبر ﷺ می‌پردازد و آیه ششم آن تنها آیه‌ای است که از پیامبر ﷺ با اسم «احمد» نام برده است. می‌توان گفت دین اسلام ادیان آسمانی پیشین مخصوصاً مسیحیت و یهودیت را قسمتی از روند رشد خود در طول تاریخ دانسته (یونس: ۳۷) و در کنار آن ظهور اسلام و تثبیت حکومت اسلامی را امری مسلم و موردانتظار از سوی تمامی ادیان پیشین شمرده است (صف: ۳-۶). در نتیجه در این سوره خطاب به مسلمانان می‌خواهد که بدون اغوای منافقان و اهل کتابی که به کتمان این حقیقت پرداخته‌اند، کمر همت بر اطاعت پیامبرشان ببندند و آنچه ایشان دستور می‌دهد اطاعت کنند. در راه خدا برای فتح مکه جهاد و خدا را در دینش یاری کنند تا خدای تعالی

آنان را به سعادت آخرت برساند و یاریشان کند و در آن بازه زمانی، فتح مکه و پیروزی نصیبشان نماید و بر دشمنان قریش پیروزشان گرداند (صف: ۱۰-۱۳).

نتیجه گیری

آیه سوم سوره تحریم یکی از آیات پربحثی است که مفسران را متأثر از روایات اسباب النزول، به تفسیرهای متشتت و معارض با بافت زمانی و سیاقی سوره ناگزیر کرده است و آنان بر همین اساس راز افشاشده در آن را به حسادت زنانه و خلافت ابوبکر و حضرت علی علیه السلام تعمیم داده اند؛ در صورتی که رویکرد تاریخ گذاری قرآن و توجه به توالی نزول سوره تحریم و توجه به سوره های همزمان از قبیل منافقون، نور، احزاب، تحریم، فتح و صف و آیات زمان دار آن ها، مفهوم توطئه ذیل آیه سوم سوره تحریم را تبیین می کند. در نتیجه، رویکرد تاریخ گذاری بر اساس قرائن حالی و مقالی، نقاب از چهره معنایی این راز برمی دارد و نزول این واحد وحی را به اقتضای شرایط و حوادث آن قابل فهم می کند. این قرائن راز را به عنوان مفهوم کانونی سوره، به وعده پیروزی قطعی پیامبر صلی الله علیه و آله و مؤمنان بر کفار و مشرکان همراه با فتح مکه معنا می کند تا توطئه و سایه شوم مشرکان را از سر پیامبر صلی الله علیه و آله و مؤمنان بردارد و آن ها را نسبت به وعده های خداوند در تثبیت و موفقیت دین الهی در آن بازه زمانی بر لشکر کفر امیدوار نماید. از طرفی این رویکرد، نشان دهنده این معناست که می توان به جعلی بودن روایات اسباب نزول سوره تحریم تعبیر نمود؛ زیرا تردیدی نیست که روایات اسباب نزول این سوره، با توجه به بررسی های به عمل آمده، یکسر معتبر و خالی از دخل و تصرف نیست و مفسران آن ها را به مفهوم راز ذیل آیه سوم سوره تحریم انطباق داده اند؛ بدون آنکه دلالت بر اسباب نزول داشته باشد.

قرآن کریم.

- ابن عطیه، عبدالحق بن غالب. (۱۴۲۲ق). المحرر الوجیز فی تفسیر الکتب العزیز. دار الکتب العلمیة. ایزوتسو، توشیهیکو. (۱۳۶۱). خدا و انسان در قرآن (احمد آرام، مترجم). شرکت سهامی انتشار. ابن هشام، عبدالمملک بن هشام. (۱۳۷۵). السیرة النبویة (هاشم رسولی، مترجم). انتشارات کتابچی. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ق). تفسیر القرآن العظیم. دار الکتب العلمیة. ابن عاشور، محمد بن طاهر. (۱۴۲۰ق). التحریر والتنویر. مؤسسه التاریخ العربی. ابن سعد، محمد بن سعد. (۱۴۱۰ق). الطبقات الکبری. دار الکتب العلمیة. ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۳۸۵ق). الکامل فی التاریخ. دار صادر. بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۴۱۴ق). صحیح البخاری. دار الفکر. بلخی، مقاتل بن سلیمان. (۱۴۲۳ق). تفسیر مقاتل. دار احیاء التراث العربی. بغوی، حسین بن احمد. (۱۴۲۰ق). معالم التنزیل فی تفسیر القرآن. دار احیاء التراث العربی. ثعلبی، احمد بن محمد. (۱۴۲۲ق). الكشف والبیان عن تفسیر القرآن. دار احیاء التراث العربی. خامه‌گر، محمد. (۱۴۰۱). ساختار و غرض سورة تحریم؛ کشف استدلالی با رویکرد جامع نقد آراء تفسیری، ۲ (۴)، ۶۹-۹۶. خامه‌گر، محمد. (۱۳۸۶). ساختار هندسی سوره‌های قرآن. سازمان تبلیغات اسلامی. دروزة، محمد عزة. (۱۴۲۱ق). التفسیر الحدیث. دار الغرب الاسلامی. ذهبی، محمد حسین. (۱۳۹۶ق). التفسیر والمفسرون. دار الکتب الحدیثیة. زحیلی، وهبة. (۱۴۱۱ق). التفسیر المنیر فی العقیدة والشریعة والمنهج. دارالفکر. زکشی، محمد بن عبدالله. (۱۴۲۲ق). البرهان فی علوم القرآن. دار المعرفة. سیوطی، عبدالرحمن. (۱۴۱۱ق). الإیقان فی علوم القرآن. دار الکتب العلمیة. سیوطی، جلال‌الدین. (۱۴۰۴ق). الدر المثور فی تفسیر المأثور. کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی. سعیدی، علی. (۱۳۹۹). رویکردهای قرآن نسبت به جهاد در سیر نزول. سخن ایمان. شمس‌شامی، محمد بن یوسف. (۱۴۱۴ق). سبل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد. دار الکتب العلمیة. شهرستانی، محمد بن عبدالکریم. (۱۳۷۶). مفاتیح الأسرار ومصابیح الأبرار. احیاء کتاب دفتر نشر میراث مکتوب. شحاته، عبدالله. (۱۹۸۶م). أهداف کل سورة ومقاصدها فی القرآن الکریم. المكتبة العصرية. شاه‌سنایی، محمدرضا؛ و اسماعیلی‌زاده، عباس. (۱۴۰۰). بازخوانی تفسیر راز افشاشده در آیه سوم سورة تحریم با تأکید بر سبب و روایات تفسیری. سفینه، ۴ (۷۳)، ۱۵۰-۱۶۸.
 [dor: 20.1001.1.17350689.1400.19.73.3.4](https://doi.org/10.17350/689.1400.19.73.3.4)
- طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التبیان فی تفسیر القرآن. دار احیاء التراث العربی. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. انتشارات دارالمعرفة. طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۰ق). المیزان. مؤسسة الأعلمی للمطبوعات. طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۶۱). قرآن در اسلام. بوستان کتاب قم. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ناصرخسرو. عسکری، مرتضی. (۱۳۹۰). نقش عائشه در احادیث اسلام. دانشکده اصول‌الدین. عنایة، غازی. (۱۴۱۱ق). أسباب النزول القرآنی. دار احیاء التراث العربی. فیض کاشانی، محمدمحسن. (۱۴۱۵ق). تفسیر الصافی. مكتبة الصدر. فنر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). مفاتیح الغیب. دار احیاء التراث العربی. فارسی، جلال‌الدین. (بی‌تا). پیامبری و انقلاب. انتشارات امید. قمی مشهدی، محمد. (۱۳۶۸). تفسیر کنزالدقائق و بحر الغرائب. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. قرشی بنایی، علی اکبر. (۱۳۷۷). تفسیر أحسن الحدیث. بنیاد بعثت. قمی، علی بن ابراهیم. (۱۳۶۷). تفسیر قمی (سید طیب موسوی جزایر، محقق). دار الکتب. قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۶۴). الجامع لأحكام القرآن. انتشارات ناصرخسرو. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). اصول کافی (علی‌اکبر غفاری، محقق). دار الکتب الاسلامیة.

- کاتب واقدی، محمد بن سعد. (۱۳۷۴). الطبقات الكبرى (محمد دامغانی، مترجم). انتشارات فرهنگ و اندیشه. مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). مسائل العکبریه. بی نا.
- مجلسی، محمدباقر. (۴۰۳ق). بحار الانوار. دار احیاء التراث العربی.
- ملاحویش آل غازی، عبدالقادر. (۱۳۸۲ق). بیان المعانی. مطبعة الترقی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. دار الکتب الاسلامیه.
- مسعودی، علی بن حسین. (۱۳۶۵). التنبیه والإشراف (ابوالقاسم پاینده، مترجم). انتشارات علمی و فرهنگی.
- نکونام، جعفر. (۱۳۸۸). تفسیر تاریخی قرآن. مجله پژوهش دینی، (۱۹)، ۱۰۰-۱۲۰.
- نکونام، جعفر. (۱۳۸۰). درآمدی بر تاریخ گذاری قرآن. نشر هستی.
- واقدی، محمد بن عمر. (۱۳۶۹). المغازی (محمود مهدوی دامغانی، مترجم). مرکز نشر دانشگاهی.
- واحدی، علی بن احمد. (۱۴۱۱ق). اسباب النزول. دار الکتب العلمیه.
- یعقوبی، احمد بن اسحاق. (بی تا). تاریخ یعقوبی. دار صادر.

A Critical Review of the Interpretation of Verse Three of Surah Al-Tahrim with Emphasis on Quran Chronology

Received: 2024/04/08
Accepted: 2024/07/01

10.22034/jksl.2024.450563.1337

Ali Saeedi *

20.1001.1.27833356.1403.5.3.2.4

Ayatollah Esmaeili**

Type of Article: Research

Introduction

The process of conspiracy by a group of ill-hearted Muslims against the Prophet (PBUH) has historical roots. The revelation of the third verse of Surah al-Anfal in the second year after Hijra indicates that some Muslims, instead of confronting the Quraysh army, sought to attack their trade caravan. This rebellion, between the fifth and sixth years after Hijra, became an organized movement, with its destructive effects reaching the Prophet's (PBUH) household. Thus, the disclosure of the Prophet's (PBUH) secret by some of his wives under the verse: «وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضُهُمْ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ» "And [remember] when the Prophet confided to one of his wives a statement; and when she informed [another] of it and Allah showed it to him, he made known part of it and ignored a part. And when he informed her about it, she said, 'Who told you this?' He said, 'I was informed by the Knowing, the Aware.'" (al-Tahrim: 3) was not considered a new event. Some of the Prophet's ill-hearted wives, despite the importance of keeping the secret, tried to create new problems for the Prophet (PBUH) and the Islamic government by revealing it.

Research Method

Some commentators' acceptance of fabricated narratives regarding the context of the third verse of Surah al-Tahrim has led to the disruption of the conceptual and contextual coherence of this Surah. Consequently, the revealed secret has been reduced to female jealousy or, in some sources, the issue of the Prophet's (PBUH) succession. Given the textual and narrative inconsistencies in the reports of the verse's context and the influence of these reports on exegetical sources, arriving at the correct meaning of the third verse and uncovering God's intention seems impossible. Therefore,

* Instructor of Islamic Studies Department, Khatam Al-Anbia (PBUH) University, Tehran, Iran (Author Corresponding). alisaiedi5555@gmail.com

** Instructor of Islamic Studies Department, Khatam Al-Anbia (PBUH) University, Tehran, Iran.

after reviewing and evaluating these narratives, the authors, relying on Quranic chronology and using a descriptive-analytical method, have developed an interpretation that can convey the main concept of the revealed secret to the audience. This approach demonstrates that Quranic chronology, as a historical method, alongside other exegetical approaches, can play an important role in uncovering the central concepts and interpretations of Surah al-Tahrim.

Research Findings

١. The context described by the reports of the verse's revelation portrays the jealousy of some of the Prophet's (PBUH) wives towards each other. However, the structure of the Surah reveals a dangerous conspiracy against the Prophet (PBUH) and calls for their repentance due to the deviation in their hearts: "If you two [wives] repent to Allah, [it is best], for your hearts have deviated" (cf. [Tabataba'i, 1390 AH, vol. 19, p. 331](#)).

٢. In response to these conspiracies and their continuation by treacherous wives, God promises strong support for the Prophet (PBUH) in the verse: "But if you cooperate against him—then indeed Allah is his protector, and Gabriel and the righteous of the believers and the angels, moreover, are [his] assistants." This promise is the best evidence that, rather than a mere female mistake, a dangerous conspiracy against the Prophet (PBUH) was unfolding (cf. [Askari, 1390, pp. 26-30](#)).

٣. Assuming the revealed secret pertains to the succession of Abu Bakr and Umar, why should such an action be met with such a strong reaction from God in Surah al-Tahrim, and be considered akin to opposing God?

٤. Although based on the evidence of both Sunni and Shia scholars, the referent of "the righteous of the believers" in the fourth verse of Surah al-Tahrim is Ali (AS), it cannot be concluded that the revealed secret pertains to his succession. Firstly, this context of revelation is not mentioned in any of the credible Shia narrations, such as **Al-Kafi**, and Shaykh Mufid's **Kitab al-Masā'il al-'Ukbariyya** is a theological work addressing questions posed by Hajib Abu'l-Yathir ibn Siraj ([Mufid, 1413 AH, p. 25](#)).

Secondly, considering that Tabarsi draws upon both Sunni and Shia sources and numerous exegetical opinions in his commentary, it is unlikely that he would have omitted this narration in his work if it were of sufficient textual and content value.

٥. Based on Quranic chronology, the revealed secret in the third verse of Surah al-Tahrim refers to God's promise of the Prophet's (PBUH) imminent victory over the polytheists. At the time of the revelation of Surah al-Tahrim, the hypocritical faction was focusing all their efforts on learning the Prophet's (PBUH) secrets through his ill-hearted wives. Thus, after the Battle of Ahzab, the Prophet (PBUH) found it necessary to calm the public and offer believers hope by sharing an important and life-giving piece of news. This message promised peace and tranquility in the Arabian

Peninsula. Through this announcement, the Prophet (PBUH) not only reassured the believers of God's promises of Islam's victory over all religions and polytheists but also brought calm to the broader society.

Conclusion

The third verse of Surah al-Tahrim is one of the most contentious verses, leading commentators, influenced by the narratives of its context, to interpretations that deviate from the temporal and contextual coherence of the Surah. Based on this, the revealed secret in the third verse has been generalized to female jealousy and the successions of Abu Bakr and Ali (AS). However, the approach of Quranic chronology, by considering the sequence of Surah al-Tahrim and drawing upon contemporaneous Surahs such as al-Munafiqun, al-Nur, al-Ahzab, al-Fath, and al-Saff, as well as their time-bound verses, clarifies the concept of the conspiracy mentioned in this verse. As a result of this chronological approach, combined with contextual evidence, the meaning of the revealed secret becomes clear. The revelation of this verse is understood in light of the conditions and events of that time. The revealed secret, as the central concept of the Surah, refers to God's promise of the Prophet's (PBUH) and the believers' inevitable victory over the disbelievers and polytheists with the conquest of Mecca. This victory was meant to remove the shadow of the polytheists' conspiracy over the Prophet (PBUH) and the believers and to instill hope in God's promises of the consolidation and success of the divine religion. Moreover, this approach indicates that the narratives of the context of the revelation of Surah al-Tahrim can be seen as adaptive, as it is evident that the reviewed narrations are not entirely reliable and free from interference, and commentators have applied them to the concept of the secret mentioned in the third verse without them necessarily reflecting the true context of the revelation.

Keywords: Surah al-Tahrim, chronology, conspiracy, Prophet's (PBUH) victory, narratives of chronological order

References

The Holy Quran.

- Al-Baghawī, Husayn ibn Ahmad. (1420 AH). Ma'alim al-Tanzīl fi Tafsir al-Qur'an. Dar Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Al-Balkhī, Muqātil ibn Sulaymān. (1423 AH). Tafsir Muqatil. Dar Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Al-Bukhārī, Muhammad ibn Ismā'īl. (1414 AH). Sahih al-Bukhari. Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Al-Dhababī, Muhammad Husayn. (1396 AH). Al-Tafsir wa al-Mufassirūn. Dar al-Kutub al-Hadithiyyah. [In Arabic]
- Al-Kulaynī, Muhammad ibn Ya'qūb. (1407 AH). Usul al-Kafi (A. Ghafari, Ed.). Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Al-Majlisī, Muhammad Bāqir. (1403 AH). Bihar al-Anwar. Dar Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Al-Mufid, Muhammad ibn Muhammad. (1413 AH). Masā'il al-'Akbariyyah. n.p. [In Arabic]
- Al-Qurtubī, Muhammad ibn Ahmad. (1985). Al-Jami' li-Ahkam al-Qur'an. Naser Khosrow Publications. [In Arabic]
- Al-Shahrastānī, Muhammad ibn 'Abd al-Karīm. (1997). Mafatih al-Asrar wa Masabih al-Abrar. Ehyā Kitāb, Daftær Nashr-e-Miras-e-Maktub. [In Arabic]
- Al-Shams al-Shami, Muhammad ibn Yusuf. (1414 AH). Subul al-Huda wa al-Rashad fi Sirat Khayr al-Ibad. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- Al-Suyutī, 'Abd al-Rahman. (1411 AH). Al-Itqān fi 'Ulūm al-Qur'an. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- Al-Suyutī, Jalāl al-Dīn. (1404 AH). Al-Durr al-Manthur fi Tafsir al-Ma'thūr. Library of Ayatollah Marashi Najafi. [In Arabic]
- Al-Tabarī, Muhammad ibn Jarīr. (1412 AH). Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Dar al-Ma'rifah Publications. [In Arabic]
- Al-Tabrisī, Fadl ibn al-Hasan. (1993). Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Naser Khosrow Publications. [In Arabic]
- Al-Tha'labī, Ahmad ibn Muhammad. (1422 AH). Al-Kashf wa al-Bayān 'an Tafsir al-Qur'an. Dar Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Al-Tūsī, Muhammad ibn al-Hasan. (n.d.). Al-Tibyan fi Tafsir al-Qur'an. Dar Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Al-Zarkashī, Muhammad ibn 'Abdullah. (1422 AH). Al-Burhān fi 'Ulūm al-Qur'an. Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Al-Zuhaylī, Wahbah. (1411 AH). Al-Tafsir al-Munir fi al-Aqidah wa al-Shariah wa al-Manhaj. Dar al-Fikr. [In Arabic]
- 'Askari, Murtadha. (2011). The Role of Aisha in Islamic Narrations. Faculty of Usul al-Din. [In Persian]
- Darwazah, Muhammad Izzat. (1421 AH). Al-Tafsir al-Hadith. Dar al-Gharb al-Islamī. [In Arabic]
- Fakhr al-Din al-Razi, Muhammad ibn 'Umar. (1420 AH). Mafatih al-Ghayb. Dar Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Farsi, Jalāl al-Dīn. (n.d.). Prophethood and Revolution. Omid Publications. [In Persian]
- Fayd Kashani, Muhammad ibn Murtadha. (1415 AH). Tafsir al-Safi. Maktabah al-Sadr. [In Arabic]
- Ibn al-Athīr, 'Alī ibn Muhammad. (1385 AH). Al-Kamil fi al-Tarikh. Dar Sādir. [In Arabic]
- Ibn 'Ashūr, Muhammad ibn Tāhir. (1420 AH). Al-Tahrir wa al-Tanwir. Mu'assasat al-Tārīkh al-'Arabī. [In Arabic]
- Ibn 'Attīyah, 'Abd al-Haqq ibn Ghālib. (1422 AH). Al-Muharrar al-Wajiz fi Tafsir al-Kitab al-Aziz. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Hishām, 'Abd al-Malik ibn Hishām. (1996). Al-Sirah al-Nabawiyyah (H. Rasuli, Trans.). Ketabchi Publications. [In Arabic]
- Ibn Kathīr, Ismā'īl ibn 'Umar. (1419 AH). Tafsir al-Quran al-Azim. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Sa'd, Muhammad ibn Sa'd. (1410 AH). Al-Tabaqat al-Kubra. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- Inayah, Ghazi. (1411 AH). Asbab al-Nuzul al-Qur'ani. Dar Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Izutsu, Toshihiko. (1982). God and Man in the Quran (A. Aram, Trans.). Sherkat Sahami Enteshar. [In Persian]
- Katib al-Waqidī, Muhammad ibn Sa'd. (1995). Al-Tabaqat al-Kubra (M. Dāmghānī, Trans.). Farhang va Andisheh Publications. [In Arabic]
- Khāmegar, Muhammad. (2007). The Geometric Structure of the Surahs of the Quran. Islamic Propagation Organization. [In Persian]
- Khāmegar, Muhammad. (2022). The Structure and Purpose of Surah Al-Tahrim: A Rational Discovery with a Comprehensive Approach to the Critique of Interpretive Views, 2(4), 69-96. [In Persian]

- Mansourian, Ali. (2020). The Status of Women in Islam Based on Quranic Interpretation and Hadith. Islamic Culture and Relations Organization. [In Persian]
- Mawdūdī, Abu'l-A'ī. (1995). Towards Understanding the Quran (T. Qomi, Trans.). The Islamic Culture and Relations Organization. [In Persian]
- Momeni, Mehdi. (2019). Interpretation of Women's Role in Family Management: A Contemporary Look at Quranic Texts. Faculty of Humanities and Social Sciences. [In Persian]
- Mullā Sadrā, Muhammad ibn Ibrāhīm. (1424 AH). Tafsir al-Qur'an al-Karim. Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Murtadha, Sayyid 'Ali. (2018). The Role of Aisha in Early Islam. The Center for Islamic Studies. [In Arabic]
- Najjar, Muhammad 'Ali. (2004). Revelations in Light of Modern Science. Sokhan Publications. [In Persian]
- Qummi Mashhadī, Muhammad. (1989). Tafsir Kanz al-Daqā'iq wa Bahr al-Ghara'ib. Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic]
- Qummi, 'Ali ibn Ibrāhīm. (1988). Tafsir Qummi (S. Musavi Jazā'irī, Ed.). Dar al-Kitab. [In Arabic]
- Qurayshī Banā'ī, 'Ali Akbar. (1998). Tafsir Ahsan al-Hadith. Bonyad Be'sat. [In Persian]
- Rahman, Fazlur. (1980). Major Themes of the Quran. The Islamic Foundation. [In Persian]
- Razi, Fakhr al-Din. (1410 AH). Al-Tafsir al-Kabir. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Sābūnī, Muhammad 'Ali. (1415 AH). Safwat al-Tafasir. Dar al-Qalam. [In Arabic]
- Sa'idi, Ali. (2020). The Quran's Approaches to Jihad in the Course of Revelation. Sokhan-e-Iman. [In Persian]
- Seyyed, Hossein Nasr. (2015). Science and Civilization in Islam. Islamic Propagation Organization. [In Persian]
- Shahata, 'Abdullah. (1986). The Goals and Purposes of Each Surah in the Holy Quran. Al-Maktabah al-'Asriyyah. [In Arabic]
- Shahīdī, Mutahhari. (1974). Revelation and Prophethood in Islamic Thought. Elmi Farhangi. [In Persian]
- Shāh-Sanā'ī, Muhammad-Reza & Esmā'ilī-Zādeh, Abbas. (2021). Re-reading the Interpretation of the Revealed Secret in the Third Verse of Surah Al-Tahrim with Emphasis on Context and Interpretative Narrations. Safineh, 4(73), 150-168. Dor: 20.1001.1.17350689.1400.19.73.3.4 [In Persian]
- Tabarsi, 'Ali ibn Hasan. (1417 AH). Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Dar Ihyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Persian]
- Tabataba'i, Sayyid Muhammad Husayn. (1390 AH). Al-Mizan. Mu'assasat al-'Alamī lil-Matbū'āt. [In Arabic]
- Tabataba'i, Sayyid Muhammad Husayn. (1982). The Quran in Islam. Bustan-e-Kitab Qom. [In Persian]
- Tāriq, Ghafūr. (2010). Women's Rights in Islam. Academic Publishing House. [In Persian]

How to cite:

saeedi, A., & Esmaeili, A. (2024). A critical reading of the interpretation of the third verse of Surah Tahirim based on the dating of the Qur'an. *Quran, Culture And Civilization*, 5 (3), 35 -54. doi: 10.22034/jksl.2024.450563.133

COPYRIGHTS

@2023 by the authors. Licensee University of Quranic Studies and Sciences this article an open access article distributed under the term and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CCBY 4.0)

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

